

„GRAMATICKÉ PRAVIDLO“ U NESKORÉHO WITTGENSTEINA

Tomáš ČANA

The paper deals with Ludwig Wittgenstein's approach to „rule following activities“ Wittgenstein made many profound remarks, especially on the nature of the rules determining our communication in everyday language. Some of these remarks are in the centre of a current philosophical controversy known as *rule following considerations*. Among many contributors the most important one is probably Saul Kripke. The aim of this paper is to refute Kripke's interpretation of Wittgenstein's approach to these activities, which Kripke develops in his book *Wittgenstein on Rules and Private Language*. According to Kripke, the central argument of *Philosophische Untersuchungen* – the private language argument – leads us to so-called sceptical conclusion. From this conclusion it follows that in everyday language there is no clear meaning of the term „following a rule“. The paper is an attempt to reconsider this approach and to demonstrate that this sceptical interpretation of the private language argument is misleading

---

Hlavným cieľom tohto článku je neproblematická interpretácia Wittgensteinových názorov na pojem „gramatické pravidlo“. Ako prezrádza už názov, jeho cieľom je vysvetliť, aký status prináležal tomuto pojmu v rámci neskorého Wittgensteinovho tvorivého obdobia (hoci ani názory z raného obdobia nemôžu v takomto prípade ostať úplne nepovšimnuté). Asi netreba zvlášť zdôrazňovať, aký význam mal pojem „gramatické pravidlo“ v rámci Wittgensteinovho teoretického záujmu o jazyk (bolo to totiž východisko, bez ktorého neproblematickej interpretácie sa podľa neho nedá myslieť nijaké všeobecné vysvetlenie jazyka). A asi netreba zdôrazňovať ani to, že Wittgensteinove názory v tomto ohľade z neskorého obdobia sa dodnes nepovažujú za uspokojivo interpretované. Naopak, stále sa o ich skutočnom obsahu a dosahu diskutuje a polemizuje (niekedy sa v tejto súvislosti hovorí o tzv. *rule-following considerations*).

Podnetom na hľadanie tohto neproblematického výkladu sa stala interpretácia Wittgensteinových názorov z Kripkeho knihy *Wittgenstein on Rules and Private Language* z roku 1982. Táto interpretácia vyvolala už krátko po svojom uverejnení nemalý rozruch a upriamila značnú pozornosť filozofického publika na problémy okolo pojmu „pravidlo“, resp. „nasledovanie pravidla“, „konanie podľa pravidla“ (resp. na problémy

s normatívitou ako takou). V tomto článku by som sa chcel obmedziť iba na tú časť Wittgensteinových názorov na postavenie pravidla, ktoré sa dotýkajú jazyka, teda na pojem „gramatické pravidlo“ (nebudú ma teda zaujímať dopady jeho myšlienkových experimentov napríklad na etické normy alebo právne normy a ich nasledovanie). Rád by som pritom 1. kriticky reagoval na Kripkeho interpretáciu a 2. prehľadne zhrnul to najdôležitejšie, k čomu sa Wittgenstein dopracoval. To sú dva hlavné ciele tohto článku.

1. Postulát A

Problému gramatických pravidiel sa rakúsky filozof Ludwig Wittgenstein, ako som už naznačil, dotkol už vo svojom ranom období, a to prostredníctvom svojich všeobecných úvah o jazyku. Bez ich prítomnosti by jeho neskoršie názory – ktoré mám v úmysle rozobrať podrobnejšie – nedávali dostatočný zmysel. Začnem preto s nimi. Pri svojich všeobecných úvahách o jazyku vychádzal autor knihy *Tractatus logico-philosophicus* z roku 1922 z predpokladu, že hovorenie, písanie a akékoľvek iné používanie jazyka vzniká ako dôsledok aplikácie určitého systému pravidiel v určitej situácii. Inými slovami, ak je komunikácia úspešná, tak to znamená, že ju máme možnosť spätne analyzovať ako „konanie podľa pravidiel“ (pozri [9], §81). V našom rámci má tento všeobecný predpoklad o jazyku zvláštnu dôležitosť. Kvôli stručnosti sa naň budem ďalej odvolávať ako na *Postulát A*. Práve znalosť určitého systému pravidiel nám podľa neho umožňuje umiestňovať jednotlivé znaky, zvuky alebo gestá za sebou tak, že vedú k porozumeniu, resp. k odovzdaniu určitého zmyslu. Pritom platí, že o jazyku má zmysel hovoriť iba vtedy, keď si prostredníctvom znakov a zvukov odovzdávame zmysel, ktorý je určitý. Inak to nejde, zdôrazňuje raný Wittgenstein, lebo inak sa v rámci našej predstavy o komunikácii dostávame do sporu s jednou zo základných logických noriem (t. j. so zákonom vylúčenia tretieho). To však na poli teoretického uvažovania nie je žiaduce. Iba za takýchto okolností – teda ak sme sa nedostali do konfliktu so základnými logickými normami – je pritom mysliteľný rozklad, pomocou ktorého by sme mali vedieť určité použitie jazyka prezentovať ako „konanie podľa pravidiel“. Niečo také by sme pritom – ako sa nepochybne predpokladá – mali mať možnosť urobiť. Pojem „nasledovania pravidla“ (resp. „porušenia pravidla“) teda nevyvolával v tomto teoretickom rámci

nijaké závažnejšie výhrady ani pochybnosti. Neskôr sa ale situácia radikálne zmenila, ako naznačuje kniha amerického logika Saula Kripkeho.

2. Stanovisko nie-A

Na ceste medzi prvým a druhým obdobím, teda v rokoch 1929 – 1931, začal Wittgenstein Postulátu A objektívne venovať pozornosť. To znamená, že začal podrobnejšie skúmať rečové akty, prostredníctvom ktorých dochádzame k porozumeniu (a o ktorých sa predtým automaticky domnieval, že sa dajú interpretovať iba ako „nasledovanie pravidla“). Výsledky, ku ktorým sa dopracoval, boli vraj zarážajúce. Pri skúmaní jazykového správania Wittgenstein údajne narazil na otázky, ktoré predtým – pretože ich nepokladal za dôležité – vôbec nekládol, na ktoré však teraz nevedel nájsť nijaké odpovede. Pochybnosti vraj boli také silné, že ho napokon priviedli k hlbokej zmene pohľadu na jazyk a tiež na výmenu informácií prostredníctvom znakov a zvukov. Konkrétnejšie, autor *Philosophische Untersuchungen* z roku 1953 mal všeobecnú predstavu o požívaní jazyka ako o „konaní podľa pravidiel“ spochybnil tým, že pojmu „konanie podľa pravidla“ nedokázal udeliť – a to v §201 uvedeného textu – nijaký neproblematický obsah. Dostávame sa tak k ďalšiemu dôležitému bodu tohto článku. Prichádzame k interpretácii neskorého Wittgenstiena ako k pozícii, na ktorú budem ďalej odkazovať ako na *Stanovisko nie-A*. Podľa tejto interpretácie nás centrálny argument jeho najdôležitejšej práce z druhého obdobia upozorňuje na niekoľko zásadných pochybností týkajúcich sa pojmu „pravidlo“. Malo by z nich vyplývať, že predstava „nasledovania pravidla“ (resp. „porušenia pravidla“) vlastne vôbec nie je ničím samozrejým. Naopak, z niektorých uhlov pohľadu spôsobujú tieto koncepty ťažkosti, ktoré nevieme prekonať. Preto vraj nemožno pokladať za neproblematickú všeobecnú predstavu o používaní jazyka ako o aplikácii určitého systému pravidiel v určitej situácii. V tejto súvislosti sa hovorí o skeptickom čítaní neskorého Wittgensteina.

3. Skeptická interpretácia

Pokúsim sa stručne zrekapitulovať, aké ťažkosti tu podľa Kripkeho nachádzame. Vo všeobecnosti vládne zhoda v tom, že predpokladom nasledovania pravidla, je jeho pochopenie. Bez porozumenia pravidla –

teda keby som mu nedokázal priradiť nejakú (aj nesprávnu) interpretáciu – by totiž predstava, že ho nasledujem (resp., že som sa dopustil pri jeho nasledovaní omylu), bola neudržateľná. Spolu s tým sa predpokladá, že podmienkou niečoho takého, ako je „pochopenie pravidla“, musí byť jeho dostatočné vysvetlenie. A práve tu – pri pojme „dostatočné vysvetlenie pravidla“ – sa podľa Kripkeho zrodil u Wittgensteina paradox. Wittgenstein si totiž uvedomil, že to, s čím obvykle v jazyku ako s „vysvetlením pravidla“ narábame, nestanovuje pevne, že musíme – aj po veľkom počte jeho nasledovaní v budúcnosti – produkovať stále také isté riešenia. A to aj napriek tomu, že so samozrejmosťou predpokladáme opak. Ak sme totiž cvičení v nasledovaní nejakého pravidla iba v určitom kontexte – a inak asi cvičení byť nemôžeme – tak nie je nič zvrátené na tom, ak pri prvej príležitosti, v ktorej sa ocitneme mimo neho, začneme postupovať „trochu zvláštne“. Uvediem príklad: Vysvetlil som osobe B, ako rozvíjať rad párných prirodzených čísel na základe príkladov, ktoré – zhodou náhod – ani raz neprekročili číslo 1000. V takom prípade nie je nič nelogické na tom, ak osoba B následne rozvíja číselný rad ...996, 998, 1000 tak, že napíše 1004, 1008, 1012... To znamená, že nenasleduje pravidlo, ktoré som jej predtým dostatočne vysvetlil, ale celkom iné pravidlo (dajme tomu, „pripočítaj dva až po tisíc a potom pripočítaj štyri“). Takéto deviácie pri uchopovaní pravidla (resp. pri uchopovaní vysvetlenia pravidla) v sebe neobsahujú – ako upozorňuje Wittgenstein – nijakú logickú kontradikciu. Naopak, argumenty, ktoré proti nim môžeme použiť, sa nezakladajú ani na logike, ani na tom, čo osobe B stanovilo moje vysvetlenie. Prostriedky, ktoré môžeme v tomto prípade použiť, majú čisto silovú povahu a zakladajú sa na tom, že „práve takto zvykneme konať“. Lenže to, že „takto zvykneme konať“, neznamená, že osoba B sa za určitých okolností dopúšťa omylu, keď koná inak. Znamená to, že je možno „trochu zvláštna“, ale nie to, že sa dopúšťa omylu.

Pre Wittgensteina mal tento objav zásadný význam. Kripke ho ale svojou interpretáciou posunul – pravdepodobne pod vplyvom myslenia D. Huma – trochu niekam inam. Podľa neho

Wittgenstein spochybňuje nexus medzi minulými „intenciami“... a prítomnou praxou. napríklad medzi mojimi minulými intenciami súvisiacimi s „plusom“ a prítomným počítaním... ([4], 62)

Kripkeho interpretácia teda spochybňuje nevyhnutnú väzbu medzi niekoho minulým príkazom a niekoho prítomným počítaním. To znamená, že by som ako učiteľ nemal mať za určitých okolností možnosť de-

monštrovať osobe B, že sa dopustila omylu, keď napísala po čísle 1000 číslo 1004. Ani v mojej myslí nie je totiž úplne pevné dané, čo mienim, keď vysvetľujem pravidlo na generovanie párných prirodzených čísel. Predpokladám síce, že by som na základe takéhoto pravidla postupoval stále rovnako. Aké dôvody ma však vedú k tomuto predpokladu? Moje minulé počítanie s „plusom“ nijaký pevný dôvod nepredstavuje, upozorňuje Kripke. A to aj napriek tomu, že so samozrejmosťou predpokladáme opak. To je vraj centrálny argument *Philosophische Untersuchungen*. Dôsledkom tejto interpretácie je pritom celkom nová forma filozofického skepticizmu, dotýkajúca sa základných predpokladov našich jazykových teórií. „Samozrejme,“ píše Kripke, „ak má skeptik pravdu, tak pojem významu a mienenia skôr jednej funkcie než nejakej inej ostane napokon bez zmyslu“ ([4], 13).

4. Stanovisko nie-nie-A

Rád by som oponoval uvedenému čítaniu. Rád by som teda vysvetlil, že prechod k Stanovisku nie-A je Wittgensteinovi pripisovaný unáhle. Pojem „konanie podľa pravidla“ mu totiž nijaké neriešiteľné problémy nespôsoboval. Naopak, aj v neskorom období chápal hovorenie, písanie a ďalšie aplikácie jazyka ako „konanie podľa pravidiel“ (čiže Postulát A prijímal). Pravda je však aj to, že akt „nasledovania pravidla“ chápal celkom inak. Základný rozdiel medzi jeho prvým a druhým obdobím totiž spočíva v inferenciách, ktoré na základe uvedeného predpokladu urobil, nie v ňom samotnom. To je základná téza tohto článku. Podľa nej bol Wittgenstein aj v rámci centrálného argumentu *Philosophische Untersuchungen* presvedčený o tom, že nás pri komunikácii k porozumeniu vedú pravidlá (ako aj o tom, že v rámci jazykového správania možno neproblematicky identifikovať čosi také ako „porušenie pravidla“). Objasnenie tohto fenoménu stojí v skutočnosti v centre jeho filozofického záujmu. Prirodzene, inferencie uskutočnené na základe spomenutého predpokladu v *Traktáte* sa stali v rámci „nového prístupu“ terčom opakovaných pochybností. Skepsa však nie je konečnou pozíciou, sú ňou nové inferencie, ktoré možno uskutočniť v rámci jeho neskorých textov na základe Postulátu A (resp. nová interpretácia aktu „nasledovania pravidla“). Inými slovami, neriešiteľné problémy, na ktoré vo svojej knihe upozorňuje Kripke, vyvolávala u neskorého Wittgensteina iba určitá špecifická interpretácia Postulátu A – tá, ktorú si sám predtým osvojil – nebola to sama predstava „nasledovania pravidla“.

Ďalej sa pokúsím stručne charakterizovať všeobecné predstavy, ku ktorým sa Wittgenstein na základe Postulátu A dopracoval v ranom období a ktoré si neskôr predstavovať odmietal. Ich pomocou chcem názornejšie ilustrovať rozdiel medzi predkladaným a Kripkeho čítaním jeho textov.

5. Raný prístup

Ak podľa autora *Traktátu* súhlasíme s predstavou, že akékoľvek zmysluplné použitie jazyka je „konaním podľa pravidiel“, tak zároveň súhlasíme s tým, že gramatika – ktorej uskutočňovaním by toto používanie malo byť – musí mať podobu kalkulu. Z toho vyplýva, že kdekoľvek sa stretávame s porozumením – teda s odovzdávaním určitého zmyslu – tam sa stretávame aj s určitým kalkulom stojacim v pozadí. Jedna predstava totiž v skutočnosti podmieňuje druhú. Inými slovami, kde je odovzdávanie zmyslu, tam sa nevyhnutne stretávame aj s určitou sumou základných nedefinovateľných symbolov, základných nedokázateľných tvrdení, s generovaním teorém atď. Tento predpoklad budem ďalej kvôli stručnosti označovať ako *Záver Z1*. Jeho zmysel sa pritom projektoval do každého zmysluplného rečového aktu (cez jeho prizmu sa v *Traktáte* vnímala komunikácia ako celok) a to aj s upozornením, že prípadné spochybnenie tohto kroku – teda prechodu od Postulátu A k Záveru Z1 – by nevedlo nikam inam ako k pádu do logickej nekonzistentnosti. Anglický prekladateľ *Traktátu* F. Ramsey napísal:

... je pravda, že sú tu pasáže, v ktorých pánovi Wittgensteinovi zjavne nejde o hocikajý, ale o logicky dokonalý jazyk, napr. v diskusii o logickej syntaxi v 3.325 a nasl.; zdá sa však, že vo všeobecnosti trvá na tom, že jeho doktríny sa napriek zdaniu o opaku vzťahujú na bežné jazyky (pozri najmä 4.002 a nasl.) ([6]; 205).

Okrem toho Wittgenstein jasne oddelil určitú množinu pravidiel od ostatných a prezentoval ich ako univerzálnu charakteristiku všetkého, čo sme ochotní označiť ako „jazyk“. Prezentoval ich ako niečo, čo je a priori podmienkou akejkoľvek komunikácie – čo by teda malo robiť jazyk jazykom – a čo by pritom malo stáť mimo času a priestoru. Ako príklad takéhoto pravidla možno uviesť logický zákon vylúčenia tretieho (ktorý hovorí, že „niečo buď je, alebo nie je, tretia možnosť neexistuje“). Pri písaní *Traktátu* Wittgenstein nevidel v súvislosti s predstavou pravidla ako čohosi, čo platí bez ohľadu na náhodné tendencie svojich užívateľov

– resp. čo vedie k určitému konaniu aj bez existujúcich užívateľov – nijaký problém. Naopak, jeho raná práca sa o takúto neproblematickú interpretáciu opierala ako o jedno zo svojich implicitných východísk. Neskôr v tejto súvislosti hovoril o predstave „pravidiel zavesených vo vzduchoprázdne“ (pozri [9], §198). K záveru, že pravidlo, ktoré je takto zavesené, by mohlo jazykové správanie niekoho neproblematicky určovať, priviedlo ranného Wittgensteina opäť domýšľanie Postulátu A. Ďalej budem hovoriť o *Závere Z2*.

6. Na ceste

Na ceste medzi prvým a druhým obdobím si Wittgenstein začal klásť otázky: Rozumieme správne, čo hovoríme, keď tvrdíme, že naše konanie „nasleduje pravidlo“? Vieme, čo sa týmto tvrdí? Vieme, čo všetko predstava „nasledovania pravidla“ nevyhnutne predpokladá? Čo musí byť už dané, aby sme si ju mohli úspešne predstaviť? Bezprostredným dôsledkom týchto i ďalších otázok boli pochybnosti súvisiace s jeho predchádzajúcimi predstavami (pochybnosti vyrastajúce v rámci modelu prijímaného predtým bez otázok). Hneď za nimi ale kráčala snaha porozumieť celej veci adekvátnejšie.

Ako som už spomenul, aj autor *Philosophische Untersuchungen*, aj autor *Traktátu* predpokladal, že jazykové správanie možno spätne interpretovať ako „nasledovanie pravidiel“. Nie je to však preto, že by gramatika – hniezdo pravidiel, ktorých aplikáciou jazykové správanie vzniká – mala mať nevyhnutne podobu kalkulu. Wittgenstein sa prepracoval k záveru, že prvá predstava nevedie automaticky k druhej, teda, že nie je možné túto zjednodušenú predstavu projektovať do každého úspešného rečového aktu. Zdôvodnenie takéhoto postupu jednoducho neexistuje. Okrem toho si uvedomil, že sa pri úvahách o význame pravidiel platného usudzovania pravdepodobne nechal – určitou zvodnou, no nesprávnou gramatickou analógiou – príliš uniesť (analógiou logického pravidla ako donekonečna idúcich koľajníc (pozri [9], §218)). Preto sa domnieval, že určitá množina pravidiel, ktoré nám umožňujú dorozumievanie, stojí mimo času a priestoru. V neskorom období Wittgenstein zásadne zmenil postoj. Dopracoval sa totiž k viacerým pochybnostiam o niečom ako „gramatické pravidlo a priori“. Prečo? Napríklad preto, že nie je možná predstava pravidla, ktoré by v skutočnosti bolo nasledované len raz – a len jediným človekom. Niečo také jednoducho ne-

dokážeme (pozri [9], §199). Konceptia pravidiel, ktoré stoja mimo času a priestoru (napríklad predstava zákona vylúčenia tretieho z *Traktátu*), však s takouto možnosťou počíta ako s niečím celkom neproblematickým. To nebola maličkosť. V rámci všeobecnej predstavy „jazyka“, ktorú vykreslil v *Traktáte* Wittgenstein, bolo tak možné myslieť čosi, čo principiálne myslieť nie je možné. Toto zistenie bolo jedným z hlavných motívov prestavby pojmu „jazyk“, ktorú uňho následne pozorujeme.

7. Neskorý prístup

V neskorom období stratili dôvody, vedúce ku Záveru Z1 a Záveru Z2, opodstatnenie. A hoci Wittgenstein aj naďalej Postulát A prijímal, inferencie smerujúce k spomenutým predstavám už do jeho zmyslu nezahŕňal. Presnejšie povedané, dopracoval sa k pozícií, v ktorej rámci sa prijímali negácie týchto záverov. Už teda nebola pravda, že jazyk musí byť kalkul, a ani to, že niektoré pravidlá môžu byť „zavesené vo vzduchoprázdne“. Na viacerých miestach sa môžeme naopak stretnúť s explicitnými dôvodmi, prečo neboli takéto úsudky opodstatnené ani predtým. V súvislosti s negáciami raných predstáv budem ďalej hovoriť o *Závère nie-Z1* a *Závère nie-Z2* a budem ich prezentovať ako východisko neproblematičkej interpretácie Wittgensteinových názorov na pojem „gramatické pravidlo“. (O jej sumár sa pokúsím, samozrejme, celkom na záver.)

Jazyk teda nemusí byť podľa Záveru nie-Z1 chápaný ako kalkul. Nie je to totiž pravda, že tam, kde sa stretávame s odovzdávaním určitého zmyslu, stretávame sa aj s kalkulom stojacim v pozadí. Jazykové správanie síce možno za určitých okolností pripodobniť ku generovaniu znakov v logickom kalkule – to sa principiálne nevylučuje, hoci v niektorých kontextoch sa to nesprávne predpokladá – zdôrazňované „musí“ z raného obdobia sa však kategoricky odmieta. Okrem toho sa prijíma, že nijaké pravidlo, ktoré vedie k určitému konaniu, nemôže byť „zavesené vo vzduchoprázdne“. Nie je teda pravda, že také byť „môže“, ako sa so samozrejmosťou postulovalo v jeho ranej práci. Ak má totiž nejaká norma (napríklad zákon vylúčenia tretieho) niekoho viesť, tak ho musí najskôr nejakým (a nie iným) spôsobom pochopiť. Interpretácia vedúca iba k nejakému (a nie inému) konaniu však predpokladá mnohé zásahy a korekcie, ktoré mimo času a priestoru zabezpečiť nemožno. Namiesto predstavy pravidla, ktoré môže svoju funkciu plniť bez ohľadu na čokoľvek ďalšie – a možno ho jednoznačne interpretovať

nezávisle od náhodných tendencií jeho užívateľov – tak nastúpila predstava nová, teda predstava normy, ktorú možno – bez určitých náhodných tendencií a určitej konkrétnej interpretácie – pochopiť nekonečným množstvom spôsobov. Nejaké konanie by ňou teda principiálne nemohlo byť určené jednoznačne. Neskorý Wittgenstein pritom predpokladá, že jazykové správanie je za obvyklých okolností určené jednoznačne (teda je buď porušením normy, alebo je s ňou v zhode). Miesto Záveru Z2 preto u neho obsadila predstava pravidla, ktoré na to, aby bolo tým, čím je – teda normou vedúcou iba k určitému konaniu – musí byť nevyhnutne „postavené na zem“.

8. Nie-nie-A

Teraz sa vrátim k dôvodom, pre ktoré som vyznačil uvedené rozlíšenia: Domnievam sa, že s autorom knihy *Wittgenstein on Rules nad Private Language* by sme sa mohli zhodnúť v tom, že Wittgenstein sa v neskorom období posunul od Záveru Z1 a Záveru Z2 ku novému Záveru nie-Z1 a Záveru nie-Z2 (teda od určitých všeobecných predstáv o jazyku k iným). Pokiaľ by jeho text upozorňoval na takýto posun, medzi skeptickou a predkladanou interpretáciou by mohla panovať zhoda. Nemôžem však súhlasiť s tým, že by uvedený posun mal znamenať aj to, že Wittgenstein sa posunul od Postulátu A k Stanovisku nie-A. Tvrdím naopak, že nie je možné nájsť textovú evidenciu, ktorá by ukazovala, že z rezignácie na Záver Z1 a Záver Z2 vyplýva toto stanovisko. A to v nijakom – teda ani v hypotetickom, ani v nijakom inom – zmysle. Takéto konštatovanie je naopak 1. unáhlené a 2. protirečiace celkovému smerovaniu Wittgensteinovho uvažovania.

Vychádzam pritom z presvedčenia, že aj pre neskorého Wittgensteina sa skeptici pokúšajú pýtať tam, kde sa v skutočnosti pýtať nemožno, a že tento postoj – zdôvodnený v ranom období – ostal ako jeden z mála nepochybný aj neskôr. V *Traktáte* sa píše:

Skepticizmus *nie* je nevyvráteniteľný, ale zjavne nezmyselný, ak chce pochybovať tam, kde sa nemožno pýtať. Pretože pochybnosť môže existovať len tam, kde existuje otázka; otázka len tam, kde existuje odpoveď, a táto len tam, kde možno niečo povedať ([11]; 6.51).

Okrem toho Wittgenstein sa svojimi myšlienkami pokúšal pomôcť tomu, kto sa zaplietol do filozofických pochybností – ako mucha do fľaše – a nedokáže sa ich sám zbaviť. V tejto súvislosti razil predstavu filozofie

ako terapie. Zdá sa preto nepravdepodobné, že by chcel zároveň svojimi myšlienkami počet pochybností rozmnožiť (čo by nevyhnutne prinieslo spochybnenie mnohých argumentov, ktoré presadzoval).

9. Neproblematická interpretácia

Rád by som prehľadne zhrnul to najdôležitejšie, k čomu sa Wittgenstein pri úvahách o jazykových pravidlách dopracoval.

V ranom období vychádzal z presvedčenia, že jazykové správanie, ktoré vedie k svojmu cieľu – t. j. ku komunikovaniu určitého zmyslu – možno spätne interpretovať ako „konanie podľa pravidiel“ (Postulát A). Vychádzal pritom z presvedčenia, že pokým tento predpoklad niekto nespochybní, vyplýva z neho ďalší predpoklad, podľa ktorého systém pravidiel, ktorého aplikáciou vzniká jazykové správanie, musí mať podobu kalkulu. To znamená, že jazykové správanie (hoci na prvý pohľad to tak niekedy nevyzerá) musíme mať možnosť – po hlbšej analýze – prezentovať ako čosi, čo je generované na základe určitého *calculus ratiocinator* (Záver Z1). Okrem toho predpokladal, že niektoré z týchto pravidiel sa dajú prezentovať ako jednoznačne určujúce jazykové správanie, hoci sú „zavesené vo vzduchoprázdne“; inými slovami, že o gramatických pravidlách a priori má zmysel hovoriť (Záver Z2). Niet pochyb o tom, že v neskorom období došlo v jeho názoroch k dôležitému posunu. Otvoreným problémom napriek tomu ostáva otázka, na čo možno z tohto odvratu usudzovať, a na čo nie. Keď Kripke narazil v texte *Philosophische Untersuchungen* na opakované odmietnutie uvedených všeobecných predstáv – teda na Záver nie-Z1 a Záver nie-Z2 – pokladal ich za symptómy úplného rozchodu s ranými názormi. Pokladal ich teda za obrat od Postulátu A k Stanovisku nie-A. Identifikované dôsledky takéhoto posunu pritom sú – s ohľadom na akúkoľvek metafyzickú „optiku“ jazyka – dosť negatívne. Predstava komunikácie, ktorej sme spoločne účastníkmi (napríklad na ulici alebo vo vedeckom laboratóriu) sa v dôsledku toho dramaticky mení.

Namiesto tohto čítania ponúkam preto inú interpretáciu. Možno ju zhrnúť do niekoľkých bodov:

1. „Konanie podľa pravidla“ – napríklad rozvíjanie určitého číselného radu na tabuli – je prejavom schopnosti, pre ktorú je charakteristické, že pravidlami nepotrebuje byť vymedzená všade. Inými slovami, aby niečo mohlo byť interpretované ako „konanie podľa pravidla“, nemusí to byť

definované ostro. Tým však nechceme povedať, že pravidlo na pokračovanie v určitom rade čísel môže byť za určitých okolností neúplné. Skôr ide to, že činnosť generovania čísel nie je v skutočnosti ohraničená úplne striktne – za určitých okolností môže teda produkovať deviácie, pretože pre ne za určitých okolností vytvára predpoklady – a predsa za bežných okolností nijaké problémy nespôsobuje. V ranom období Wittgenstein takúto možnosť vylučoval. Na jazykové správanie sa preto aj pozeral z ideálnej perspektívy, ktorá ho zvädzala produkovať množstvo „majestátnych viet“. Tieto všeobecné vety o jazyku však podľa jeho neskoršieho názoru v skutočnosti „nič neniesli“. V ich prípade prichádzala totiž do úvahy iba exaktná formulácia gramatického pravidla, ktorá neponecháva nič „na náhodu“ a deviácie prezentuje ako omyly dané podstatou veci (spočívajúcou kdesi mimo času a priestoru).

2. Z toho, že „konanie podľa pravidla“ nemusí byť vymedzené úplne všade, aby mohlo byť takto interpretované, však nevyplýva, že musí byť nerozumné alebo nemožné budovať modely jazykového správania, v ktorých prichádza do úvahy iba exaktná formulácia pravidla (ktorá akoby neponechávala nič „na náhodu“). Netreba zabúdať, že Wittgensteinove myšlienky o normatívite v jazyku sa s uvedenými snahami o budovanie umelých jazykov a iných ideálnych modelov argumentácie v podstate mňajú.

3. „Konanie podľa pravidla“ – napríklad dokazovanie platnosti za pomoci zákona vylúčenia tretieho – je prejavom zručnosti osvojenej v určitom sociálnom rámci, v ňom akceptovanej a bez neho nezrozumiteľnej. Šípka pripevnená na strome totiž vystupuje ako predpis iba vďaka kontextu, v ktorom sa takto niečo predpisuje. Mimo neho nikoho nikam nedoviedie. Modrý štvorec vytlačený na papieri môže slúžiť ako „vzor“ tiež iba vďaka rámcu, v ktorom sa takto deklarujú určité skutočnosti. Bez neho by nebolo jasné, ako funguje: či je vzorom pre farebný odtieň (pre modrú farbu), alebo pre geometrický útvar (pre štvorec), resp. by nebolo jasné, čo znamená „byť vzorom“. Modrý štvorec môžeme totiž vidieť rôznymi spôsobmi (a spod rôznych zorných uhlov). Táto skutočnosť sa, prirodzene, nevzťahuje iba na farby a geometrické objekty. Rôznym – a pritom rovnocenným – spôsobom môžeme vidieť aj číselný rad, napríklad 0, 2, 4, 6, ktorý pred nami niekto – napríklad učiteľ – rozvíja na tabuli. Mohli by sme sa domnievať, upozorňuje Wittgenstein, že postupuje na základe pravidla „pripočítaj dva“. Skutočnosť by ale mohla byť aj iná. Po celý čas mohol postupovať na základe iného

predpisu (dajme tomu, „pripočítaj dva až po tisíc a potom pripočítaj štyri“). Nič nám totiž nebráni vidieť uvedený rad oboma spôsobmi (resp. nekonečným počtom iných spôsobov). Preto nemôže byť gramatické pravidlo – vedúce k určitému správaniu – „zavesené vo vzduchoprázdne“ (a to platí aj o logickom zákone vylúčenia tretieho). Predstava predpisov a noriem, ktoré sú platné a priori, sa z tohto pohľadu javí akosi problematicky. Pojem „gramatické pravidlo“ u Wittgensteina preto vystupuje novým spôsobom – ako železná páka v aute. Čosi použiteľné (napríklad brzdu) z nej robí až zvyšný mechanizmus auta. Bez neho môže byť železná páka čímkoľvek (napríklad rýpadlom alebo zbraňou), a zároveň ničím.

*Katedra filozofie
Univerzita sv. Cyrila a Metoda
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava*

POĎAKOVANIE

Za podnet napísať tento článok ďakujem Pavlovi Maternovi. Za cenné pripomienky k rukopisu by som chcel poďakovať Lacovi Kvaszovi a Fedorovi Blaščákov. Článok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA 1/3621/06, *Historické a filozofické aspekty exaktných disciplín*.

LITERATÚRA

- [1] BRANDOM, R. (2000): *Articulating Reasons An Introduction to Inferentialism* Harvard University Press.
- [2] DUMMETT, M. (1959): Wittgenstein's Philosophy of Mathematics. *The Philosophical Review* 41, 324 – 348.
- [3] KAMHAL, D. (2003): *Význam a jazyková prax*. Univerzita Palackého.
- [4] KRIPKE, S. (2002): *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Harvard University Press.
- [5] MALCOLM, N. (1963): Wittgenstein's *Philosophical Investigations*. In: *Knowledge and Certainty. Essays and Lectures*. Englewood
- [6] RAMSEY, F. (2005): Recenzia knihy *Tractatus logico-philosophicus*. In: Wittgenstein, L.: *Denníky 1914 – 1916*. Kalligram
- [7] STRAWSON, P. (1954): Review of Wittgenstein's *Philosophical Investigations*. *Mind* LXIII, 70 – 99.
- [8] STROUD, B. (1965): Wittgenstein and Logical Necessity. *The Philosophical Review* 47, 504 – 518.
- [9] WITTGENSTEIN, L. (1979): *Filozofické skúmania*. Pravda
- [10] WITTGENSTEIN, L. (2002): *Modrá a Hnedá kniha. Prípravné štúdie k Filozofickým skúmaniam*. Kalligram.
- [11] WITTGENSTEIN, L. (2003): *Tractatus logico-philosophicus*. Kalligram
- [12] WRIGHT, C. (1984): Kripke's Account of the Argument against Private Language. *The Journal of Philosophy* 81, 759 – 778.